FOLKLORISTIKA

QARAQALPAQ XALÍQ QOSÍQLARÍN «TEKST – NAMA – ATQARÍW JAǴDAYÍ – KOLLEKTIVLIK YAD» MODELI TIYKARÍNDA ÚYRENIW

Gúlbaxar Axımbetova – *«Xalıq dóretiwshiligi» kafedrası baslıǵı, professor*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

ИЗУЧЕНИЕ КАРАКАЛПАКСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ «ТЕКСТ — МЕЛОДИЯ — УСЛОВИЯ ИСПОЛНЕНИЯ — КОЛЛЕКТИВНАЯ ПАМЯТЬ»

Гульбахар Ахимбетова – заведующая кафедрой «Народное творчество», профессор
Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

THE STUDY OF KARAKALPAK FOLK SONGS BASED ON THE “TEXT–MELODY–PERFORMANCE CONTEXT–COLLECTIVE MEMORY” MODEL

Gulbakhar Akhimbetova – Head of the Department of Folk Art, Professor
Nukus Branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Tayanısh sózler: qaraqalpaq folklorı, xalıq qosıǵı, janr, poetika, nama, atqarıw jaǵdayı, variantlılıq.

Rezyume. Maqalada qaraqalpaq xalıq qosıqları janrlıq-funkcionallıq, poetikalıq hám muzıkalıq-atqarıwshılıq birlikte tallanadı. Izertlewdiń dereklik bazasın xalıq qosıqları jıynaqları, folklortanıw hám muzıka tariyxına arnalǵan miynetler, sonday-aq zamanagóy ilimiy maqalalar quraydı. Tekstlik-semantikalıq, salıstırmalı-tipologiyalıq hám kontekstlik tallaw usılları tiykarında «tekst – nama – atqarıw jaǵdayı – kollektivlik yad» modeli usınıladı.

Ключевые слова: каракалпакский фольклор, народная песня, жанр, поэтика, мелодия, исполнительский контекст, вариативность, культурная память.

Резюме. В статье каракалпакские народные песни рассматриваются как единство жанровой функции, поэтической формы, мелодии и исполнительской традиции. На основе опубликованных песенных сборников, фольклористических и музыковедческих исследований предлагается четырёхкомпонентная аналитическая модель, включающая текст, мелодию, исполнительскую ситуацию и коллективную память. Обрядовые, лирические, исторические, трудовые и сатирические песни анализируются в связи с их тематическим содержанием и общественной функцией.

Keywords: Karakalpak folklore, folk song, genre, poetics, melody, performance context, variation, cultural memory.

Summary. The article examines Karakalpak folk songs as a unity of genre function, poetic form, melody and performance. Drawing on published song collections, folklore scholarship and musicological studies, it proposes a four-part analytical model: text, melody, performance situation and collective memory. Ritual, lyrical, historical, labour and satirical songs are discussed in relation to both subject matter and social purpose.

Qaraqalpaq xalıq qosıqları xalıqtıń kúndelikli turmısı, sezim dún’yası hám salt-dástúrin kórkem túrde saqlaǵan tiykarǵı folklorlıq janrlardıń biri. Olar besik basındaǵı háyyiwden baslap toydaǵı háwjar menen sıńsıwǵa, miynet ústindegi qısqa qayırımnan joqlawǵa shekem adam ómiriniń túrli basqıshlarında orınlanǵan. Sonlıqtan qosıqtı tek qaǵazǵa túsirilgen poetikalıq tekst dep qabıllaw onıń janlı tábiyatınıń bir bólegin ǵana kórsetedi. Qosıq nama, dauıs tembri, orınlawshı, tıńlawshı hám konkret jaǵday birikkende tolıq mánige iye boladı. Kóptomlıq «Qaraqalpaq folklorınıń» xalıq qosıqları hám salt jırlarına arnalǵan V tomı, Á.Tájimuratov tayarlaǵan jıynaq hám keyingi xrestomatiyalıq basılımlar repertuardıń keńligin dálilleydi [1; 2; 5]. Temanıń aktuallıǵı dástúriy orınlaw ortalıǵınıń ózgerip, qosıqlardıń saxna, studiya hám sanlı platformaǵa kóshiwi menen baylanıslı. Jańa jaǵday xalıq qosıǵın keń auditoriyaǵa jetkeredi, biraq saltlıq funkciya, variant hám atqarıw máneri haqqındaǵı maǵlıwmat joǵalsa, shıǵarma tek bezelgen muzıkalıq nomerge aylanıp qalıwı múmkin. Demek, folklorlıq miyrastı saqlaw ushın tekstti bastırıwdıń ózi jeterli emes; onıń namasın, orınlaw jaǵdayın hám jámiyetlik mánisin birge úyreniw zárúr.

Izertlewdiń maqseti – qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń janrlıq-poetikalıq ózgesheliklerin olardıń muzıkalıq-atqarıwshılıq hám mádeniy funkciyaları menen baylanısta ashıw. Obyekt – baspa jıynaqlarda hám ilimiy dereklerde berilgen xalıq qosıqları korpusı; predmet – janr, poetikalıq forma, nama, atqarıw jaǵdayı hám kollektivlik yad

arasındaǵı baylanıs. Ilimiy jańalıq retinde «tekst – nama – atqarıw jaǵdayı – kollektivlik yad» tórt komponentli modeli usınıladı. Bul model' qosıqtı temasına qaray ǵana emes, jámiyette qanday wazıypa atqarǵanına hám variantları qalay payda bolǵanına qaray tallawǵa múmkinshilik beredi.

Izertlewde janrlıq-funkcionallıq, tekstlik-semantikalıq, salıstırmalı-tipologiyalıq hám kontekstlik tallaw usılları qollanıldı. Janrlıq-funkcionallıq usıl qosıqtıń qay saltta hám qanday maqsette orınlanǵanın; tekstlik tallaw qaytalaw, parallelizm, qaratpa hám obrazlar sistemasın; muzıkalıq-poetikalıq tallaw buwın, bunaq, ırǵaq hám nama arasındaǵı baylanıslardı ayqındaydı. Maqalada jańa fol'klorlıq ekspediciya ótkerilmegenlikten, juwmaqlar kórsetilgen baspa hám audio derekler shegarasında beriledi.

Xalıq qosıǵınıń birinshi belgisi – sóz benen namanıń ajıralmaslıǵı. Bir tekst túrli orındawshıda basqa temp, diapazon, ırǵaqlıq sozılıw yamasa qaytalaw menen sesleniwi múmkin. Kerisinshe, tanıs namaǵa jaǵdayǵa say jańa qatarlar qosıladı. Demek, tekstti namadan bólek tallaw mazmundı ashsa da, qosıqtıń waqıt ishinde qalay qozǵalıp, tıńlawshıǵa qalay tásir etetuǵının tolıq túsindirmeydi.

Ekinshi belgi – atqarıw jaǵdayınıń mazmun jasawı. Mısalı, háwjardıń toydaǵı xoshlasıw sátinde orınlanıwı onıń sózlerine ótpeli dáwir mánisin beredi; besik jırınıń pás dauıs penen qaytalanıwı tek balanı jubatıw emes, ana til hám tuwısqanlıq tileklerdi erte jastan jetkeriw usılı boladı. Joqlawda jeke qayǵı marqumnıń ómir jolın kollektivlik eske túsiriwge aylanadı. Usı janrlardı koncert saxnasına alıp shıǵıw múmkin, biraq saxnalıq nusqa salttaǵı birinshi funkciyadan ayırılatuǵını tallawda eskeriliwi tiyis.

Úshinshi belgi – avtorlıqtıń kollektivlik xarakterge iye bolıwı. Xalıq yadında qosıqtıń turaqlı ózegi saqlanadı, al ayırım qatar, esitpe, toponim, adam atı yamasa qayırma jergilikli jaǵdayǵa qaray ózgeredi. Bul variantlılıq teksttiń «buzılıwı» emes. Ol dóretpeni jańa buwınnıń óz tájiriybesi menen qayta iyelew mexanizmi. Sol sebepli izertlewshi bir nusqanı jalǵız durıs tekst dep bekitiwden góre, variantlardıń ortaq ózegi menen ózgeriw noqatların salıstırıwı kerek.

Qaraqalpaq xalıq qosıqların klassifikaciyalawda eki ólshemdi birge qollanıw maqsetke muwapıq: birinshisi – tema, ekinshisi – atqarıw funkciyası. Aldıńǵı izertlewlerde lirikalıq, yumorlıq-satiralıq, oy-tolǵaw, tariyxıy, sociallıq narazılıq hám syujetli toparlar ajıratılǵan [6; 7]. Bunday bóliniw repertuardıń mazmunlıq baylıǵın kórsetedi. Sonlıqtan janrlar arasındaǵı shegaranı qattı tosıq emes, funkciyalar kesilisiwi retinde qaraw kerek. Xalıq qosıqlarınıń poetikası qısqalıq penen tereń sezimdi biriktiriwge baǵdarlanǵan. Qaytalaw hám qayırma tıńlawshıǵa tiykarǵı oydı este saqlatıp, atqarıwshılardıń qosılıwına jaǵday jaratadı. Sintaksislik parallelizm bir qatardaǵı tábiyat kórinisin kelesi qatardaǵı adam sezimi menen salıstıradı; antiteza jaqın–uzaq, úmit–kúdersizlik, keliw–ketiw sıyaqlı qarama-qarsılıqlardı ayqınlaydı. Qaratpa hám soraw-jawap forması qosıqtı monologtan dialogqa jaqınlastıradı. Nátiyjede tıńlawshı passiv qabıllawshı emes, qayırmanı qaytalaytuǵın yamasa ishki juwap beretuǵın qatnasıwshı boladı.

Simvollıq obrazlar da kollektivlik túsinikke súyenedi. Jol ayralıq yamasa qaytıwdı, qus erkinlik penen xabardı, gúl jaslıq hám sulıwlıqtı, su hám darya ómir aǵısın ańlatıwı múmkin. Biraq simvoldıń mánisi barlıq tekstte birdey emes: onı janr, qatardaǵı sózler hám atqarıw jaǵdayı anıqlaydı. Sol sebepli obrazdı kontekstten tısqarı dayın formula menen túsindiriw ilimiy dállikti tómenletedi. Tekst variantların salıstırǵanda qay obrazlar turaqlı, qaysıları jergilikli ortaǵa qaray almasatuǵının belgilew poetikalıq yadtıń qalay isleytuǵının kórsetedi.

Qosıq kompoziciyasında turaqlı ózek penen ózgermeli bólik qatar jasaydı. Baslawshı qatar temanı belgileydi, orta bólik sezim yamasa waqıyanı keńeytedi, qayırma bolsa emocionallıq juwmaq hám muzıkalıq tayanısh xızmetin atqaradı. Ayırım orınlawshı konkret toy iyesi, auıl yamasa waqıya haqqında jańa qatar qosıp, dóretpeni sol sátke beyimleydi. Bunday improvizaciya dástúrdi joqqa shıǵarmaydı; kerisinshe, orındawshınıń ortaq poetikalıq kodtı biliwin talap etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Qaraqalpaq folklorı. Kóp tomlıq. V tom: Qaraqalpaq xalıq qosıqları hám salt jırları. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1980.
2. Qaraqalpaq xalıq qosıqları / Baspaǵa tayarlaǵan Á. Tájimuratov. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1965.
3. Maqsetov Q. Qaraqalpaq xalqınıń kórkem awızeki dóretpeleri. – Nókis: Bilim, 1996.
4. Adambaeva T. Qaraqalpaq muzıkası tariyxınan. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1991.
5. Bawatdinova S. Qaraqalpaq xalıq qosıqları: xrestomatiya. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2019. – 128 b.
6. Shafrannikov V. Karakalpakskie narodnıe pesni. – Moskva: Muzgiz, 1959.